

УДК 340:572.02

*В. В. Завальнюк***АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ У ПРАВОВІЙ СФЕРІ**

Трансформації, які нині відбуваються чи не в усіх сферах суспільного життя, набули глобальний та стрімкий характер. Даний процес привертає увагу науковців з точки зору виявлення закономірностей та базових принципів нових змін. Відзначаючи такий характер змін, американський політолог Г. Кіссінджер зауважує, що світовий порядок та його складові ніколи ще не змінювались так швидко, глобально і глибоко. Якісно новий рівень сучасної дійсності дає підстави розглядати його як перехідний період до багатомірного світу третього тисячоліття. Тенденції переходу до цього нового ступеня розвитку очевидні вже сьогодні.

Більшість дослідників особливо наполягають на тому, що наприкінці ХХ сторіччя світ переживав такий період якісних змін, які кардинально трансформували економічну, політичну, соціальну та інші системи світу.

Хоча стрімке зростання інтересу науковців та громадськості до глобальних трансформацій припадає на другу половину ХХ ст., процеси компресії простору й часу, соціальної «акселерації» стали предметом осмислення у філософії, літературі та соціальній науці вже на межі ХІХ—ХХ ст. Так, ідея переходу на новий ступінь людської організації та утворення загальносвітової цілісності була наріжним каменем у теоріях антропокосмічного еволюціонізму В. І. Вернадського, Е. Леруа, Тейяра де Шардена, російського космізму М. Ф. Федорова тощо. Із середини минулого століття лавиноподібні зміни у світі, складність і багатовимірність суспільних відносин призвели до «ерозії» принципу територіальності організації влади та унеможливили розуміння національної держави лише в межах її кордонів, без урахування динаміки глобальних економічних, політичних і соціально-культурних трансформацій. Дедалі більшу увагу дослідників привертають процеси структурування глобальної системи через транснаціональні механізми перерозподілу ресурсів,

праці та ідей, що набувають домінуючого стану за рахунок елімінації національних акторів.

До кінця 80-х рр. XX ст. дебати навколо проблем глобального розвитку точились в межах чотирьох класичних макросоціологічних концепцій: марксизму (В. Ленін, К. Каутський, Р. Бренер, Л. Склейрта та ін.), теорії модернізації (А. Лнкелес, Д. Мейер, Д. Сміт та ін.), теорії залежності (П. Баран, Ф. Кардозо, П. Преебиш, Е. Фалето та ін.) і теорії світової системи (Дж. Аррігі, І. Валлерстайн, С. Чейз-Дан, А. Франко та ін.). Незважаючи на ідеологічні розходження, представники цих теоретичних підходів дотримуються загальної позиції, що ринкова капіталістична система демонструє здатність до глобального розширення. Зазначені вище теорії стали вагомим внеском у розуміння природи та характеристик глобалізаційного впливу на визначення місця акторів у глобальному світі, ніж їх національні чи локальні характеристики. Попри очевидні позитивні зрушення в розвитку людської спільноти, і надалі зберігається асиметричність та ієрархічність світової системи. Водночас зосередженість на розгляді структурних, макрорівневих процесів із позиції економцентризму, недооцінка впливу периферії та локальні процеси роблять проблематичним моделювання траєкторії розвитку глобалізації в рамках цих традицій.

Нова технологічна революція в останній чверті XX ст. висвітлила реалії становлення постіндустріальної цивілізації на Заході. Характеристика сучасного суспільства та специфіка глобальної цивілізації XXI ст. знайшла відображення в цілій низці концепцій, в яких головною ознакою прийдешньої стадії історичного розвитку вважається зростання ролі сервісної економіки та інформаційно-інтелектуальної складової соціального порядку. Відповідно, найперше джерело глобалізаційних процесів — постіндустріальні зміни в способі виробництва матеріальних благ (Д. Белл, А. Гурен, В. А. Гноземцев, М. Моїсєєв, Дж. Несбіт, Ж. Фураст'є, Е. Тоффлер та ін.).

Термін «глобалізація» увійшов у світовий дискурс порівняно недавно — на початку 90-х років XX ст. після краху соціально-економічної системи соціалізму та утвердження капіталізму як універсальної форми суспільного життя. Його появу пов'язують з ім'ям американського соціолога Р. Робертсона, який у 1992 р. опублікував роботу «Глобалізація» [1, с. 8], де визначив поняття глобалізації та виклав основні положення своєї теорії.

З урахуванням напрацювань попередніх дослідницьких традицій тема глобальних зрушень, встановлення взаємозв'язків і взаємовідносин на глобальному, національному та локальному рівнях в останню декаду минулого століття набула значення центрального концепту в межах різних напрямів суспільних наук. Феномен глобалізації аналізується в економічному, політологічному, соціальному, соціокультурному, екологічному, технологічному, геополітичному, правовому аспектах. Разом з тим поширення глобалізаційного концепту за межі макросоціоло-

гічних теорій і зосередження уваги науковців на розкритті механізмів глобалізації, що діють у різних сферах суспільного буття, зумовили фрагментацію її проблемного поля в межах вузьких галузей наукового знання. До того ж теоретичне осмислення глобальних тенденцій не завжди виглядає адекватним змінюваним реаліям суспільного розвитку, наслідком чого є неоднаковий ступінь розробки цієї проблематики. Якщо на початковому етапі глобалізаційних студій фокус уваги наукової спільноти великою мірою спрямовувався на економічні аспекти, то лише з другої половини 90-х рр. XX ст. активізується вивчення політичних, управлінських, культурних, демографічних та інших зрушень як самостійних чинників глобалізації.

Очевидним стало, що мультиаспектність, глибина та масштаб глобалізаційних процесів вимагають комплексного, міждисциплінарного аналізу й системного підходу. Наприкінці XX ст. дослідження глобалізації виокремились у новий самостійний напрям суспільних наук — глобалістику, що вивчає глобальний світ як динамічну цілісну систему. Питанням теорії глобалістики присвячені роботи О. Г. Білоруса, У. Бека, І. А. Василенка, Е. Г. Кочетова, Д. Г. Лук'яненка, О. С. Панаріна, Ю. М. Пахомова, М. А. Чешкова, Ю. В. Шишкова, М. А. Шепелева, А. П. Федотова та ін. [2].

Формується понятійно-категоріальний апарат, що використовується при дослідженні проблем глобального розвитку. У науковий обіг входять поняття «глобальність», «глобалізація», «глобалізм», «глобальне правління», «глобальні проблеми» тощо.

Етимологічно ці терміни походять від латинського слова *globus* — земна куля, у буквальному розумінні це означає «всеохоплююче», «загально планетарне», тобто транстериторіальне явище, пов'язане з утворенням суспільства-світу, загальносвітових форм організації людського буття.

Розкриємо зміст основних термінологічних понять — глобалістика, глобалізація і глобалізм.

Глобалістика, з одного боку, інтегрує в себе широке коло знань у сферах демографії, екології, етногенезу, культури, економіки, соціології, продовольчої і водної безпеки, глобалізованої системи торгівлі за єдиними правилами, комунікації, фінансів, освіти тощо, тобто все, що стосується розвитку людини, а з другого — формує нові знання щодо поточного та майбутнього розвитку людства.

Глобалізація — це універсалізація всіх сфер громадського життя, що зумовила нову стадію інтернаціоналізації господарського життя, злам національних кордонів, розвиток світових ринків товарів, послуг, фінансів, праці, інформації, тобто апофеоз усесвітньої ринкової економіки.

Глобалізм — система абсолютної економічної і політичної влади нових глобальних монополістичних корпорацій, які вийшли з-під контролю націй-держав свого походження і базування [3, с. 18–19].

Зазначаючи сутність поняття, американський соціолог М. Уотерс пропонує таке визначення глобалізації: глобалізація — це «соціальний процес, в якому обмеження, що їх накладає географія на соціальний та культурний устрій, послаблюються, і люди це розуміють» [4]. Й справді, географічні, культурні, економічні кордони поступово зникають, поступаючись новому, універсальному глобальному простору. В умовах глобалізації стає безальтернативним визнання того, що політика солідарних зусиль для досягнення сталого розвитку повинна змінити силову конфронтацію як на міжнародній арені, так і в сфері внутрішнього соціального життя. Ось чому більшість держав переходять до створення та правового функціонування соціальної держави, до проведення соціально орієнтованої політики.

Тепер у центрі нового світогляду в умовах глобалізації, покликаної забезпечити соціальне ефективне освоєння світу, є вже не просто людина з абстрактною гуманістичною системою цінностей, а все людство з конкретною системою нагальних матеріальних та духовних потреб. Сучасний стан науки і технологій за існуючих ресурсів планети дають можливість забезпечити належний для людини рівень споживання для всього населення Землі, який у 2–3 рази перевищить нинішній. Проте слід пам'ятати, що метою глобального розвитку має бути не матеріальне виробництво і споживання, а розвиток інтелектуально-духовної сфери. «Нова глобальна цивілізація повинна стати цивілізацією самообмеження для багатьох народів, і цивілізацією нової, не матеріальної, а духовної якості життя» [5, с. 133, 134].

Необхідною умовою ефективності управління суспільно-політичними процесами в умовах глобалізації є право. Тут доречно говорити про так зване глобальне право, хоч і сам термін не цілком адекватно розкриває його методологічний зміст. Доцільність та необхідність глобального права є умовою реалізації нормативізму як нової ідеології суспільного розвитку в умовах глобалізації.

Глобальне право — це сукупність загальнообов'язкових та універсальних норм, які задають основні правила гри для суб'єктів нового геополітичного простору, а відповідно до цього є важливим соціальним інститутом, який дає змогу сформувати адекватне уявлення про соціальне благо, не порушуючи логіки соціального порядку. За таких умов кожна національна держава має виступати в ролі арбітра, який не надає переваги жодній нормативній формі суспільного розвитку, перебуваючи водночас на позиції необхідності дотримання власної національної специфіки розвитку [6].

Як вже наголошувалося, одним із напрямків подолання теоретико-методологічної недосконалості традиційної юридичної науки є юридична антропологія.

Теоретичними джерелами, що заклали основи концепції антропології права, є праці В. В. Бочарова, А. Б. Венгерова, В. Р. Графського, Р. Д. Гриценко, В. С. Дробишевського, А. Ф. Калініна, Ж. Карбоньє,

А. І. Ковлера, В. С. Нерсисянца, Н. Рулана, І. Л. Честнова та інших учених. Останнім часом з'явилися праці вітчизняних юристів та філософів права, які приділяють вищеназваній проблематиці значну увагу. Тут необхідно виділити дослідження А. А. Козловського, С. І. Максимова, Ю. М. Оборотова, П. М. Рабіновича та ін.

В кінці ХХ ст. в умовах загострення глобальних проблем сучасності антропологічний підхід до права використовувався Н. Руланом і А. В. Ковлером.

Так, Н. Рулан в роботі «Антропологія права» запропонував цілком продуману концепцію антропологічного дослідження права. Автором вибраний емпіричний варіант вирішення таких фундаментальних метафізичних проблем, як характер співвідношення різноманіття і єдності, наявність мети і загальних законів в історичному розвитку людського суспільства [7].

Актуальність проблем, пов'язаних з формуванням глобального права у контексті антропології, що повинна додати глобалізаційним процесам «людський вимір», обумовлена обставинами як практичного, так і теоретичного характеру [8]. При цьому ці обставини мають одне джерело — право суб'єктивної свободи, що виступає одним з фундаментальних принципів сучасного світоустрою.

Саме культурна антропологія дозволяє вивчати динаміку культури, зокрема правової культури, антропологічний аналіз рефлексії правових феноменів. Сама культура є системою рефлексії.

Прихильником активного впровадження антропологічної науково-дослідної програми в право є І. Л. Честнов, який з цього приводу зазначає, що як загалом, так і в цілому її сутність зводиться до «людського виміру» політико-правових явищ. При цьому учений звертає увагу на неоднорідність даної науково-дослідної програми, підрозділяючи її на структуралістську та рефлексивну, що є характерним для стану цієї дисципліни в ситуації постмодерна» [9]. Виділяють дві вихідні засади, що лежать в основі структуралістської методології: принцип «структурного пояснення» об'єктів гуманітарного знання і уявлення про несвідомий характер структури.

Важливим аспектом при розгляді досліджуваної нами проблеми є питання формування глобальної правосвідомості, яка є результатом формування оціночного ставлення до глобальних норм суспільного розвитку, а тому розкриває значущість та важливість їх застосування до окремої національної системи державного управління. Таке оціночне ставлення формується шляхом співвідношення інтересів та цілей, норм та умов, якими керуються держави в умовах прилаштування до сучасних глобалізаційних умов і пошуку форм соціальної свободи, — яка б давала змогу позбутись певної глобальної незворотності розвитку. У результаті цього формується так звана «глобальна картина світу», яка базується на глобальній правовій ментальності, що є відображенням принципів та норм геополітичного розвитку [10].

Розвиток людини як найвищої соціальної цінності, підвищення якості людського життя є одним із пріоритетів глобального розвитку. На перший план виходять такі глобальні проблеми соціальної якості життя, як освіта, професійна підготовка, здоров'я, безпека людини, боротьба з організованою злочинністю, з тіньовою економікою, можливості розвитку народного підприємництва. Значно зростає роль і місце інтелектуальної та гуманітарної глобальної інтеграції.

Глобалізація, виносячи потреби й інтереси людини за національні кордони, пускає в хід тенденцію персоніфікації міжнародних відносин, пов'язану зі становленням додаткових джерел зовнішньополітичної ініціативи — приватних корпорацій в особі їхніх керівників і самої Людини як кінцевого споживача створюваних глобальною економікою і культурою товарів, послуг, культурних цінностей і способу життя. Їхні інтереси можуть не збігатися з офіційно сформульованими національними інтересами. В. Михеев говорить, зокрема, про виникнення феномена «Людини Інтернаціональної», що пов'язує задоволення своїх потреб не тільки зі «своєю» державою, але і зі світовою спільнотою в цілому [11, с. 132]. Тим самим людина виходить за функціональні рамки громадянина своєї країни і перетворюється на самостійний суб'єкт міжнародних відносин. Поява людських потреб, що об'єктивно перебувають на регіональному чи світовому рівні бачення, зростання їхньої кількості, є важливими передумовами глобалізації.

Таким чином, необхідно зазначити, що сучасні глобалізаційні трансформації не можуть не акцентувати увагу на людині, яка водночас є генератором нових ідей, нового світобачення. Глобалізація відчутно вторгається у сферу інтелектуального та культурного життя. Відкриваються унікальні можливості для взаємного збагачення культур, вдосконалення системи освіти, обміну результатами наукових відкриттів.

В той же час глобалізаційні процеси викликають багато проблем для людства: збільшується розрив між багатими і бідними країнами в рівні життя населення, в технологічній та інформаційній сферах; безпрецедентним є демографічний розрив, екологічна деградація планети. Реальністю стали глобальні виклики, які несуть загрозу міжнародній безпеці (тероризм, транснаціональна організована злочинність тощо). Тому необхідно створити глобальну систему протидії цим викликам і загрозам, об'єднати зусилля всіх народів і держав для нейтралізації негативних наслідків глобалізаційних процесів.

Вихідним пунктом у розробленні стратегій управління суспільним розвитком в умовах глобалізації повинна бути людина, створення умов для реалізації її свободи, вибору держави, дотримання нею загальнолюдських цінностей (рівності та справедливості), які становлять основу правового статусу держави в сучасному постмодерному суспільстві.

Л і т е р а т у р а

1. Robertson R. Globalization / R. Robertson. — London, 1992.
2. Радзівеський І. Понятійно-концептуальний вимір сучасних глобальних трансформацій / І. Радзівеський // Вісник Національної академії управління при Президентіві України. — 2006. — № 1. — С. 77–83.
3. Білоус О. Глобалістика — нова синтетична наука / О. Білоус, В. Власов // Вісник Національної академії наук України. — 2010. — № 3. — С. 17–26.
4. Waters M. Globalization / M. Waters. — London ; New York, 1995.
5. Білоус О. Глобалізація. Прийняти виклик часу / О. Білоус // Віче. — 2000. — № 12.
6. Шумилов В. М. Концепция глобальной правовой системы / В. М. Шумилов // Юрист-международник. — 2003. — № 3. — С. 46–52.
7. Рулан Н. Юридическая антропология : учебник / Н. Рулан. — М. : Норма, 2000. — 310 с.
8. Співак В. М. Глобалізація у людському вимірі / В. М. Співак // Держава і право. Юридичні і політичні науки : зб. наук. пр. — К., 2007. — Вип. 37. — С. 626–636.
9. Честнов И. Л. Актуальные проблемы теории государства и права : эпистемология государства и права : учеб. пособие / И. Л. Честнов. — М. : Знание : ИВЭСЭП, 2004. — 63 с.
10. Гладкий О. Нормативізм як інструментарій управління суспільним розвитком в умовах глобалізації / О. Гладкий, Р. Войнович // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. — 2006. — № 2. — С. 28–35.
11. Михеев В. В. Глобализация и азиатский регионализм: вызовы для России / В. В. Михеев. — М., 2001.

А н о т а ц і я

Завальнюк В. В. Антропологічний вимір глобалізаційних процесів у правовій сфері. — Стаття.

Розкрито зміст основних термінологічних понять — глобалістика, глобалізація і глобалізм. Аналізується сутність та характерні особливості глобалізації як транстериторіального явища, пов'язаного з утворенням суспільства-світу, загальносвітових форм організації людського буття.

Ключові слова: глобалізація, глобалізм, глобальні тенденції, глобальне право, антропологія права, права людини.

А н н о т а ц и я

Завальнюк В. В. Антропологическое измерение глобализационных процессов в правовой сфере. — Статья.

Раскрыто содержание основных терминологических понятий — глобалистика, глобализация и глобализм. Анализируется сущность и характерные особенности глобализации как транстерриториального явления, связанного с образованием общества-мира, общемировых форм организации человеческого бытия.

Ключевые слова: глобализация, глобализм, глобальные тенденции, глобальное право, антропология права, права человека.

S u m m a r y

Zavalnyk V.V. Anthropological dimension of globalization processes in the legal sphere. — Article.

In the article disclosed the basic terminological concepts — Global Studies, globalization and globalism. The nature and characteristics of globalization as transterritorial phenomenon associated with the formation of society-world, global forms of organization of human existence are examines.

Keywords: globalization, globalism, global trends, global law, anthropology of law, human rights.